

სიახლეები ქართულ ეპიგრაფიკაში

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის, სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ქვის ფონდში დაცულია ქართული ეპიგრაფიკის ნიმუშების მდიდარი კოლექცია.¹ წარწერათა ნაწილი კარგადაა ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში და საქართველოს და კავკასიის ისტორიის ძვირფას წყაროს წარმოადგენს, თუმცა ზოგიერთი მათგანის კორექტირებული გახსნა-წაკითხვა და იქ მოხსენიებულ პირთა ახლებური იდენტიფიკაცია ვფიქრობ დაინტერესებს სპეციალისტებს. სტატიაში ქვეყნდება მუზეუმის ქვის ფონდში დაცული ოთხი მეტ-ნაკლებად ცნობილი წარწერა, რომლებსაც ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით განვიხილავ.

1. სსმ-732, სტელის ბაზა დამბლუტის ხევიდან (VI-VII სს-ის მიჯნა).

სტელის კუბური ფორმის ბაზა (75X75X67 სმ.), რომელსაც ზედა მხარეს ამოკვეთილი აქვს სტელის ჩასამაგრებელი ბუდე (ილ. 1), აღმოჩნდა, 1968 წელს დმანისის მუნიციპალიტეტში, მდ. დამბლუტის ხეობაში არსებული ნასოფლარის არქეოლოგიური გათხრების დროს (ხელმძღვანელი: ვ. ჯაფარიძე).² ბაზა იდგა მცირე დარბაზული ეკლესიის საკურთხევლის არდაბაგის პირას, აღსავლის სამხრეთით. ბაზის მთავარ, დასავლეთ ნახნაგზე გამოკვეთილია ტოლმკლავა ჯვარი, პატივის აღმნიშვნელი სასანური ბაფთებით, ბაზის ჩრდილოეთ ნახნაგზე გამოკვეთილია სიცოცხლის ხე, რომლის ორსავ მხარეს გამოსახულია წყვილი ვერძი. კომპოზიციის ზევით ამოკვეთილია სამსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა (ილ. 2) (წარწერის ფართობი: 42X8 სმ.; უდიდესი გრაფემა – 2,9 სმ.; უმცირესი გრაფემა – 1,8 სმ.; განკვეთილობისა

¹ სტატიაში წარმოდგენილი კვლევა განხორციელდა სსიპ შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის დაფინანსებული საგრანტო პროექტის „ქართული ეპიგრაფიკის ნიმუშები საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდებიდან“ (#FR-21-5320) ფარგლებში.

² ჯაფარიძე, ქართული ხელოვნებისა და დამწერლობის ახლად აღმოჩენილი უძველესი ძეგლები ქვემო ქართლიდან, გვ. 55; ჯაფარიძე, ართილაყვა, გათხრები დმანისსა და მის მიდამოებში, გვ. 68, 69; ჯაფარიძე, ადრეული შუა საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები ქვემო ქართლიდან, გვ. 71-81.

და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს), წარწერა ძლიერაა დაზიანებული, გრაფე-
მათა ნაწილი წარხოცილია, წარწერა შესწავლილი აქვს ნ. შოშიაშვილს, ნაშ-
რომში გამოქვეყნებულია წარწერის ასლი. ნ. შოშიაშვილი წარწერას VII ს-ით
ათარილებს. წარწერის ნ. შოშიაშვილისეული მხედრული ტრანსლიტერაცია
ასეთია:

[ი(ეს)უ ქ(რისტი)ე], ს(უ)ლნ[ი] დ[ა] ხ(ორ)ცნი [შე]ი[ინყ]ალნე ამ[ა]თნი,
რ(ომე)ლთა | ა(ღხუ)მ(ა)]რთეს ესე ჯუარი ამჴ[ნ]¹

დამბლუტის ეს წარწერა ასევე დაიბეჭდა კრებულში, რომელიც დმანის-
ის რაიონის ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებს ეხება, ამ ნაშრომში ავტორე-
ბი იზიარებენ ნ. შოშიაშვილისეულ წაკითხვას, დათარილებას და წარწერის
მისსავე ასლს აქვეყნებენ.²

დამბლუტის ხეობის ნასოფლარის წარწერა ძლიერაა დაზიანებული,
დაღუპულია სამივე სტრიქონის დასაწყისის მონაკვეთები, ამომტვრეულია
პირველი და მეორე სტრიქონის შუა ნაწილი. სიტყვები ერთმანეთისგან არ
არის დაცილებული, პალეოგრაფიული ნიშნებით შესაძლებელია წარწერა VI
საუკუნის მეორე ნახევრით ან VII საუკუნის პირველი ნახევრით დათარილ-
დეს. ამ ძეგლზე მუშაობისა და ასლის გადმოღების შემდგომ წარწერის შინა-
არსი რამდენადმე განსხვავებული სახით წარმოჩინდა (ილ. 3)

...სსსს.ჲ. ԳԼԸ Ծ Կ

...ᲒᲚᲑ Ი..ᲒᲑᲑ ᲕᲚᲒ

...ᲕᲒᲑ ᲒᲑ ᲘᲒᲑᲘ ᲕᲑ ᲘᲒ...

[იესუ ქრისტიე, შეიწყალენ ვილაცა დ]ა სან(ი?)დუხტ და ში[ვ]ილნი ა[მა]
თნი რ(ომე)ლთა | [აღმა]რთეს ესე ჯუარი ამ[ენ]

პირველი სტრიქონის შემორჩენილი მეორე გრაფემა „ს“-„ს“-ს და შემ-
დეგი ასონიშნის „შ“- „დ“-ს შორის მოჩანს მკრთალი ნაკანრი, პირობითად აქ
„ი“ გრაფემას აღვადგენ. სახელი სანდუხტ, სან(ი?)დუხტ ქართული ონომას-
ტიკონისთვის უცნობია, სანდუხტი სომხეთში პოპულარული სახელი იყო,
წმ. სანდუხტ დედოფალი, პირველი სომეხი მონამე ქალი, სომხეთის მეფე
სანატრუკის ასული და წმ. თადეოზ მოციქულის მონაფეა.³ VI-VII სს-ის მიჯ-
ნა, როდესაც სავარაუდოდ დამბლუტის ბაზა შეიქმნა, პერიოდია როდესაც
ქართულ-სომხური საეკლესიო განხეთქილება დამასრულებელ ფაზაშია;
აღსანიშნავია, რომ სანდუხტი ქალკედონიტური ეკლესიის წინდანად არ
ითვლება. ხომ არ არის ეს ირიბი დასტური იმისა, რომ სტელის ბაზა ქარ-

¹ შოშიაშვილი, *ლაპიდარული წარწერები*, გვ. 94, 95.

² ოთხმეზური (და სხვა), *დმანისის რაიონის ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები V-XVIII სს.*, გვ. 81, 82.

³ მოვსეს ხორენაცი, *სომხეთის ისტორია*, გვ. 130.

СҖСҖԻԹ: ՇՇ ...

ԿԴԴԴ: ՉԿԴԴ: ԺԿՆ ՆՇ:

ԸՄՆԼ: ՇՆԿՇԻ

[ქრისტე შეინყალე] თინათინ: ვინც: ნ(ა)რიკითხებდ(ე)თ | შ(ე)ნდობას: ბრძ(ა)ნებდ(ე)თ გივე|დრებ: შემდგომად | [ჩ]ემსა: ს(ა)ყდრისა: ამ|პყრობელთ: რათა: | [ა]რა: შეარყიოთ: ს|ამარხო: და... | ჩემი: უ(კუ-ნისამდ)ე ქ(ორონი)კ(ონ)სა: | ტპგ: (1163 წ.) აკ(ურთხევ)დ(ე)ნ (?)...

წარწერა იწყება სახელით – თინათინ,¹ სხვა ქვათლილზე, უშუალოდ სახელის წინ სავარაუდოდ ეწერა „ქრისტე შეინყალე“. როგორც ჩანს, ეს წარწერა ვინმე – თინათინის, სიცოცხლეშივე იქნა ამოკვეთილი, ამ ქალს სიცოცხლეში უზრუნია თავისი სამარხის გამართვაზე და მისი გარდაცვალების შემდგომ საყდრის მომავალ პატრონს შესთხოვს თავისი სამარეს ხელშეუხებლობას. სავარაუდოდ თინათინი ამ საყდრის პატრონი იყო, ე. ი. მაღალი რანგის საერო პირი, ალბათ ქვრივი და უშვილო, რადგანაც წარწერის შემორჩენილ ნაწილზე, არსად იხსენიება არც ქმრის და არც შვილის სახელი. წარწერას ზუსტი თარიღი აქვს – 1163 წელი, ეს მეფე გიორგი III-ის (1156-1184 წწ.) ზეობის ხანაა და ჯერჯერობით სახელი – თინათინის უძველესი დადასტურებაა. XIII საუკუნით თარიღდება ლისის ცხრაკარას (ქარელის მუნიციპალიტეტი, მდ. ოჟორას ხეობა) ეკლესიის სამხრეთი კარის ტიმპანის წარწერა, რომელშიც იხსენიებიან სიაოში, ფალდონი, თინათინი.² უდაოა, შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ მთავარი პერსონაჟის, არაბეთის მეფის როსტევეანის ქალიშვილის სახელი – თინათინი, პოემის დაწერის დროისთვის (XII ს-ის მეორე ნახევარი) საქართველოში საკმაოდ პოპულარული იყო.

3. სსმ – 680, 681; ვანის ქვაბები, წარწერა კარის ტიმპანის ქვაზე (XIII ს-ის ბოლო მეხუთედი).

ტიმპანის ცენტრში გამოსახული იყო წაგრძელებული ჯვარი, რომლის მხოლოდ ქვედა მკლავიღაა შემორჩენილი (ილ. 6). ჯვრის ორსავე მხარეს გეომეტრიული ორნამენტული მოტივებით შემკული ორი მედალიონია. ტიმპანის ქვედა მხარე – ფუძე უკავია გადაჯაჭვული წრეებისა და რომბების ორნამენტს, ეს მოჩუქურთმებული ზოლი კარის ღიობის მოჩარჩოების ზედა ნაწილი იყო. ასომთავრული წარწერა ამოკვეთილია ჯვრის მკლავებს შორის, წარწერის დასაწყისი – დაკარგულია. ეს ტიმპანი ვანის ქვაბის მონასტრის (ასპინძის მუნიციპალიტეტი, ისტორიული პროვინცია – ჯავახეთი), გუმბა-

¹ სულხან-საბას განმარტებით – „თინათინი – სარკითა თუ მისთანათა რათამე მზის შუქი კედელზე ციალებდეს“ (სულხან-საბა ორბელიანი, *სიტყვის კონა*, გვ. 242).

² Меписашвили, Цинцадзе, *Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии-Шиди Картли*, გვ. 126, 127.

თიანი, მთავარი ტაძრის ჩრდილოეთით მდებარე დარბაზული ეკლესიის დასავლეთ კარს ედგა.¹

ეკლესია და წარწერიანი ტიმპანი 1954 წელს არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა, მასზე პირველი ინფორმაცია გამოქვეყნდა გაზეთში – „სოციალისტური სოფელი“ (26. VIII. 1954),² 1965-66 წწ-ში ხელახლა გაიწმინდა ვანის ქვაბის აღნიშნული ნაგებობა, და საბოლოოდ დადგინდა, რომ წარწერიანი ტიმპანი მცირე ეკლესიის კუთვნილი იყო.³ ეკლესიის ტიმპანის პირველივე პუბლიკაციისას გ. გაფრინდაშვილმა გამოაქვეყნა წარწერის ნაწილის ტექსტი, აქ მოგვაცქეს წარწერის მხედრული ტრანსლიტერაცია:

„მეოხ და მფარველ
მექმენ მოსავსა
შენსა ერისთავთერისთავსა
თმოგუელსა: სმჩმს“

გ. გაფრინდაშვილი წარწერას ათარიღებს XIII საუკუნის ბოლო წლებით – 1283 წლამდე. 1283 წელს დიდი მიწისძვრა იყო, რომელმაც დაანგრია ვანის ქვაბის მონასტერი და ეკლესია ამის შემდგომ ვერ აშენებოდაო, ასკვნის მკვლევარი; რ. კიკნაძის ვარაუდით სამცხის ეს გამანადგურებელი მიწისძვრა 1275 წელს მოხდა.⁴ აღსანიშნვია, რომ დიდი ნგრევის მიუხედავად მონასტერს ცხოვრება გაუგრძელება – XIV-XV სს-ით თარიღდება მცირე გუმბათიანი ეკლესია,⁵ რომელიც მონასტრის ზედა იარუსზე, კლდის ეხშია აგებული.

წარწერა ხუთსტრიქონიანია (ილ. 7) წარწერის ფართობია – 65X52,5 სმ., დაღუპულია წარწერის დასაწყისი, გრაფემები შენიაღებულ-გადაბმულია, ბუნშეზრდილია (უდიდესი გრაფემა – 8,5 სმ.; უმცირესი გრაფემა – 2,5 სმ.), ქარაგმა ბოლონერტილოვანი განივი, ან ირიბი ხაზია, განკვეთილობის ნიშანი სამი ნერტილია, ტექსტს ასრულებს ისრის წვერის მსგავსი ნიშანი. წარწერის პირველი სტრიქონის ბოლო ნაწილის გრაფემები ისეა ერთმანეთში ჩანასკვულ, ჩახლართული და ამავე დროს დაზიანებული, რომ სრული უეჭველობით ვერ ვკითხულობ, სავარაუდოდ მიმართვაა ღმრთისმშობლისადმი; წარწერის შემდგომი ტექსტის ჩემეული ნაკითხვა ემთხვევა გ. გაფრინდაშვილის ამოკითხულ ვარიანტს:

¹ Гаприндашвили, *Пустынь, как монастырский ансамбль*, გვ. 45, 46.

² გაფრინდაშვილი, *ახალი აღმოჩენა ვანის ქვაბებში*.

³ გაფრინდაშვილი, *არქიტექტურულ-არქეოლოგიური ძიებანი ვანის ქვაბში 1967 და 1968 წწ.*, გვ. 109.

⁴ კიკნაძე, *XIII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან*, გვ. 147; სამცხის მიწისძვრის ამავე თარიღს იზიარებს დ. კლდიაშვილიც (კლდიაშვილი, *მიწისძვრები ძველ საქართველოში*, გვ. 131-142).

⁵ Гаприндашвили, *Пустынь, как монастырский ансамбль*, გვ. 47.

...იქს ზყუზო (?)

ჰიოჲ ზ ჰჰიჲზ

ჰქიჲნი ჰს~ჲს

ყუნტ ონი

ღჰოღზს: სჰჰს >

[ყოვლადწმინდაო] ღ(მრთი)ს მშ(ო)ბ(ე)ლო (?) | მეოხ დ[ა] მფ(ა)რვ(ე)ლ
| მ(ე)ქემ(ე)ნ მ(ო)ს(ა)ვსა | შენ(ს)ა ე(რისთავთ)ე(რისთავსა) | თმოგ(ვე)
ლსა სმჩმს

წარწერაში იხსენიება სავარაუდოდ ღმრთისმშობლის მცირე ეკლესიის ქტიტორი, თმოგვის ერისთავთერისთავი „სმჩმ“. თმოგველი ერისთავთერისთავი „სმჩმ“ წერილობითი წყაროებით უცნობია. გ. გაფრინდაშვილი დაქარაგმებულ სახელს „სმჩმ“-ს პირობითად ხსნის როგორც – „ს(ა)მ(უ)ჩ(ა)მ“,¹ ამგვარი სახელი არც თმოგველთა სავგარეულოში და არც ქართულ ონომასტიკონში არ იძებნება. როგორც ჩანს ამ გაურკვეველობის გამო სმჩმ-ის წარწერა ვერ მოხვდა ჯავახეთის ეპიგრაფიკულ კორპუსში.² აშკარაა, რომ ერისთავთერისთავი სმჩმ თმოგველთა ფეოდალური სახლის წევრია. თმოგველები მხარგრძელთა მეორე შტოს – ვარამ ზაქარიას ძის შთამომავლები არიან. პირველი თმოგველი, სარგის ვარამის ძეა; თამარ მეფის დროს – „შეიწყალეს სარგის ვარამის ძე, დალოცეს და უბოძეს თმოგვი“.³ შემდგომ, ისტორიაში ჩანს სარგისის ძე თაყაიღინი, მხარგრძელი, სარგის II.⁴ თმოგვის ციხის პატრონებს – თმოგველებს ვანის ქვაბის მონასტერი XIII საუკუნის დასაწყისიდან გადაეცათ და, როგორც ჩანს, ამ მონასტერს და ციხე-ქალაქსაც XIII საუკუნის ბოლომდე ან, შესაძლებელია, XIV საუკუნის პირველ წლებამდე ფლობდნენ. XIV საუკუნის ნახევრიდან თმოგველები ჯავახეთიდან ქართლში გადასახლდნენ.⁵ ერისთავთერისთავი სმჩმ, სავარაუდოდ, სარგის II-ის მომდევნო თმოგველი უნდა იყოს და ალბათ XIII საუკუნის მეორე ნახევარის ბოლოსა და XIV საუკუნის დასაწყისში ცხოვრობდა. ეკლესიის ტიმპანი, რომელზეც სმჩმ-ის წარწერაა, დეკორის – (მედალიონებში ჩართული გეომეტრიული ორნამენტები, კარის საპირეს მორთულობა) კვეთის „მშრალი“ მანერით XIII საუ-

¹ Гаприндашвили, *Пустынь, как монастырский ансамбль*, გვ. 45.

² სილოგავა, ახალაძე, ბერიძე, სულავა, ყავრელიშვილი, *ჯავახეთის ეპიგრაფიკული კორპუსი*.

³ ქ. ცხ., II, გვ. 55.

⁴ ბერძენიშვილი, *ზემო ქართლი – თორი, ჯავახეთი*, გვ. 104; შ. მესხიას გარკვეული ეჭვით მიაჩნდა, რომ თაყაიღინის მეორე სახელი მხარგრძელი იყო (მესხია, *საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში*, გვ. 242, 318).

⁵ კაკაბაძე, *თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის*, გვ. 11; ბერძენიშვილი, *ზემო ქართლი – თორი, ჯავახეთი*, გვ. 107.

კუნის მიწურულზე მიგვანიშნებს და ძლიერ ჰგავს საფარის მონასტრის, წმ. საბას ტაძრის ჩრდილოეთი კარის ტიმპანის გაფორმებას, რომელიც ამავე ხანისაა (XIII ს-ის 80-იანი წწ.).¹ ჩვენი ტიმპანის წარწერის გრაფიკათა პალეოგრაფიული ნიშნებიც სწორედ XIII საუკუნის მიწურულისაა. სმჩმ-ის ეკლესიის ტიმპანის დეკორის, ვანის ქვაბების წმ. გიორგის ეკლესიის დასავლეთი კარიბჭის და სამრეკლოს ჩუქურთმებთან შედარებისას, გ. გაფრინდაშვილი შენიშნავს განსხვავებულ სტილსა და ოსტატობას და ასკვნის, რომ დარბაზული ეკლესია აგებულია წმ. გიორგის ეკლესიის კარიბჭისა და სამრეკლოს შემდგომ, მაგრამ არაუგვიანეს 1283 წლისა.² სათანადოდ უნდა ვიფიქროთ, რომ თმოგველ ერისთავთერისთავ სმჩმ-საც ამ ხანებში უნდა ეცხოვრა. გ. გაფრინდაშვილი ერისთავთერისთავი სმჩმ-ის აგებულ ეკლესიას გულისხმობს, როდესაც საუბრობს წმ. გიორგის გუმბათიანი ტაძრის გვერდით არსებული XIII საუკუნის ეკლესიის ნანგრევებში მოყოლილი ადამიანების შესახებ, რომელთა დამახინჯებული გვამები გამოვლინდა არქეოლოგიური გათხრების შედეგად.³ ვანის ქვაბების მსგავსი ვითარება დასტურდება ციხე-ქალაქ თმოგვეშიც, რომელიც ამ მონასტრის სიახლოვეს მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირას მიუვალ კლდეზეა აღმართული. თმოგვეშიც, როგორც ჩანს, მიწისძვრას ძლიერი ნგრევა გამოუწვევია; ციხე-ქალაქში სიცოცხლე მალევე აღდგა, მის სამხრეთ-აღმოსავლეთ დამრეც ფერდზე, შუა ნაწილში, 1303 წელს აშენდა წმ. მარინეს გუმბათიანი ეკლესია, რომლის აღმოსავლეთი ნაწილი მცირე გამოქვაბულ კრიპტაზე დგას (სურ. 8).⁴ ეკლესია, ციტადელისკენ სამხრეთიდან აღმავალი ერთ-ერთი გზის პირასაა აგებული,⁵ იგი ძლიერ დაზიანებულია, შემორჩენილია გუმბათის ფრაგმენტი, თალ-კამარები ჩანგრეულია. 1988 წელს წარმოებულ განმეორებითი სამუშაოს დროს, ეკლესიის დასავლეთ ნაწილში, ქვის გროვაში აღმოჩნდა მოზრდილი არქიტრაფი (ზომები: 85X66 სმ.), რომელიც ეკლესიის დასავლეთი კარის ლიობს ფარავდა. არქიტრაფზე ვრცელი ასომთავრული წარწერაა ამოკვეთილი, შემორჩენილია თორმეტი სტრიქონი (ილ. 9, 10).⁶ (წარწერის ფართობია: 77,5X58,5 სმ., დიდი

¹ ბერიძე, *სამცხის ხუროთმოძღვრება*, გვ. 55, 56, ტაბ. 8.

² Гаприндашвили, *Пустынь, как монастырский ансамбль*, გვ. 47.

³ გაფრინდაშვილი, *ვანის ქვაბის განძი*, გვ. 7.

⁴ გაფრინდაშვილი, *ვანის ქვაბის, თმოგვის ეკლესიისა და შორეთის მონასტრის*, გვ. 315-317; გაგოშიძე, *თმოგვის ციხის წმ. მარინეს გუმბათიანი ეკლესია*, გვ. 610-615.

⁵ Мелитаური, *Крепости дофеодальной и раннефеодальной Грузии*, გვ. 54, ილ. 82, 83.

⁶ წარწერა ინახება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის, ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ქვის ფონდში (წარწერა გამოქვეყნებულია: გაფრინდაშვილი, *თმოგვის გუმბათიანი ეკლესიის 1303 წლის სამშენებლო წარწერა*, გვ. 25-28; სილოგავა [და სხვა], *ჯავახეთის ეპიგრაფიკული კორპუსი*, გვ. 61, 62.)

მას შეცდომით წერენ, ანდაც მკვეთრად არ არის ხოლმე გამოვლენილი ამა თუ იმ ასონიშნის მახასიათებელი ნაკვთები, რაც ასონიშანთა აღრევას იწვევს; ზოგჯერ გვხვდება ასომთავრული ან უფრო ნუსხური – „ნ“-ს და „ჩ“-ს ერთმანეთის მსგავსად გამოსახვა, მაგალითად პატარა ონის წარწერში (XI ს.) გრაფემა „ნ“ მარჯვნივ წარზიდული ზედა ჰორიზონტალის გარეშე ამოკვეთილი რაც მას „ჩ“ გრაფემას ამსგავსებს, ანალოგიური ვითარებაა სიმონეთის იხნას წარწერაშიც (XI ს.).¹ აღსანიშნავია, რომ სახელი სამინამის მსგავსი ჟღერადობის სახელები დასტურდება ქართველურ საკუთარ სახელთა სიაში – სამნა, სამნაჲ,² სამნია,³ სამინი, სამინაი;⁴ სმჩმ-ის (სამუჩამი, სამიჩამი) მსგავსი სახელი კი ქართულ სინმადვილეში ჩემთვის უცნობია.

ვანის ქვაბის „სმჩმ“-ის და თმოგვის „სამინამი“-ს სავარაუდო იგივეობის შესახებ შემდეგი არგუმენტებია:

ა. ორივე წარწერა დაახლოებით ერთ დროსაა ამოკვეთილი (XIII ს-ის მიწურული, XIV ს-ის დასაწყისი);

ბ. ორივე წარწერა ერთმანეთის ახლოს მდებარე ძეგლებზეა;

გ. ორივე წარწერა ციხე თმოგვის მეპატრონეს ეკუთვნის;

პირველ შემთხვევაში იხსენიება ერისთავთერისთავი თმოგველი, მეორეში, მართალია, სამინამის ტიტული არ ჩანს, მაგრამ ძნელი წარმოსადგენია ციხე-ქალაქ თმოგვის ტერიტორიაზე, ციტადელის სიახლოვეს, თმოგვის პატრონის გარდა სხვას აეგო გუმბათიანი ეკლესია. ვფიქრობ, სამინამი მხარგრძელთა ფეოდალური სახლის ერთ-ერთი ბოლო თმოგველია, იგი ეკლესიის წარწერაში აღნიშნავს, რომ წმ. მარინეს გარდა მისი შემწე („ველისამპყრობელი“) არავინაა,⁵ ეს პასაჟი გარკვეულად გვახსენებს თმოგველთა შეჭირვებულ მდგომარეობას XIV საუკუნის დასაწყისში, როდესაც მათ იძულებით მოუხდათ თავისი სამფლობელოს მიტოვება და ქართლში გადასახლება. 1350 წლის წარწერით, ვიგებთ, რომ თმოგვს ახალი მეპატრონე ჰყავს – მეფე დავით IX-ის (1346-1360 წწ.) ვარძიელი საწოლის მწიგნობარი მურვან კითხას (ან კვთხას) ძე, თმოგვის ერთ-ერთი ზღუდის მამულებელი.⁶

¹ სილოგავა, დასავლეთ საქართველოს წარწერები, გვ. 105, 115.

² ლლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, გვ. 184.

³ სურგულაძე, აბაშიძე, ქართული ისტორიული საბუთები, გვ. 109.

⁴ ჭანტურია, მეგრული სახელები და გვარები, გვ. 59.

⁵ ველისაღპყრობა – შენევენა, დახმარება (აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, გვ. 567).

⁶ ბერძენიშვილი, ზემო ქართლი - თორი, ჯავახეთი, გვ. 121, 122; სილოგავა (და სხვა), ჯავახეთის ეპიგრაფიკული კორპუსი, გვ. 62.

დამონმებული ნყაროები და ლიტერატურა

აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი – აბულაძე ი., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1973.

ბაქრაძე, ბოლქვაძე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების კატალოგი – ბაქრაძე ა., ბოლქვაძე ს., საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების კატალოგი, თბილისი, 1953.

ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრება – ბერიძე ვ., სამცხის ხუროთმოძღვრება, თბილისი, 1955.

ბერძენიშვილი, ზემო ქართლი – თორი, ჯავახეთი – ბერძენიშვილი დ., ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, ზემო ქართლი – თორი, ჯავახეთი, თბილისი, 1985.

გაბიძაშვილი, მამაცაშვილი, ღამბაშიძე, ვანის (ვაჰანის) ქვაბები – გაბიძაშვილი ე., მამაცაშვილი მ., ღამბაშიძე ა., ვანის (ვაჰანის) ქვაბები, სმქეპლ, თბილისი, 2007.

გაგოშიძე, თმოგვის ციხის ნმ. მარინეს გუმბათიანი ეკლესია – გაგოშიძე გ., თმოგვის ციხის ნმ. მარინეს გუმბათიანი ეკლესია, „ახალციხისა და ტაოკლარჯეთის ეპარქია“, სარედაქციო კოლეგია: ასათიანი ვ., ბერიძე მ., მარსაგიშვილი გ., გენაძე ნ., აბესაძე ქ., თბილისი, 2013, გვ. 610-615.

გაფრინდაშვილი, ახალი აღმოჩენა ვანის ქვაბებში – გაფრინდაშვილი გ., ახალი აღმოჩენა ვანის ქვაბებში, გაზეთი „სოციალისტური სოფელი“, ასპინდა, 1954, 26 აგვისტო.

გაფრინდაშვილი, ვანის ქვაბის განძი – გაფრინდაშვილი გ., ვანის ქვაბის განძი, ძმ, 6, 1966, გვ. 3-9.

გაფრინდაშვილი, არქიტექტურულ-არქეოლოგიური ძიებანი ვანის ქვაბში 1967 და 1968 წწ. – გაფრინდაშვილი გ., არქიტექტურულ-არქეოლოგიური ძიებანი ვანის ქვაბში 1967 და 1968 წწ., სსმაპ, II, 1971, გვ. 108-117.

გაფრინდაშვილი, თმოგვის გუმბათიანი ეკლესიის 1303 წლის სამშენებლო წარწერა – გაფრინდაშვილი გ., თმოგვის გუმბათიანი ეკლესიის 1303 წლის სამშენებლო წარწერა, „მესხეთი. ისტორია და თანამედროვეობა“, ახალციხე, 2000, გვ. 25-28.

გაფრინდაშვილი, ვანის ქვაბის, თმოგვის ეკლესიისა და შორეთის მონასტრის – გაფრინდაშვილი გ., ვანის ქვაბის, თმოგვის ეკლესიისა და შორეთის მონასტრის არქეოლოგიურ-არქიტექტურული შესწავლის 1988 წლის ანგარიში, „ასპინდა. სამცხისა და ჯავახეთის საზღვარზე“, ახალციხე, 2000, გვ. 311-324.

კაკაბაძე, თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის – კაკაბაძე ს., თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის, თბილისი, 1913.

კიკნაძე, XIII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან – კიკნაძე რ., XIII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან, მაცნე, იაპხს, 1973, N4, გვ. 141-150.

კლდიაშვილი, მინისძვრები ძველ საქართველოში – კლდიაშვილი დ., მინისძვრები ძველ საქართველოში. ქართული საისტორიო წყაროები IV-XVIII სს., თბილისი, 2023.

მესხია, საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში – მესხია შ., საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში, თბილისი, 1979.

მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია – მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა და შენიშვნები დაურთო ა. აბდალაძემ, თბილისი, 1984.

ოთხმეზური (და სხვა), დმანისის რაიონის ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები V-XVIII სს. – ოთხმეზური გ., ბოშიშვილი ა., მათითაშვილი შ., მირიჯანაშვილი ი., ჟღენტი ნ., ცუცქერიძე დ., ხაინდრავა ე., დმანისის რაიონის ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები V-XVIII სს. (მიმოხილვა), თბილისი, 2017.

სილოგავა, დასავლეთ საქართველოს წარწერები – სილოგავა ვ., დასავლეთ საქართველოს წარწერები, ნაკვ. I, (IX-XIII სს.), ძღუპ, II, თბილისი, 1980.

სილოგავა (და სხვა), ჯავახეთის ეპიგრაფიკული კორპუსი – სილოგავა ვ., ახალაძე ლ., ბერიძე მ., სულავა ნ., ყავრელიშვილი რ., ჯავახეთის ეპიგრაფიკული კორპუსი, ლაპიდარული წარწერები, ტოპონიმია, საღვთისმეტყველო-ლიტერატურული ცენტრები, თბილისი, 2012.

სულხან-საბა, სიტყვის კონა – სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა ქართული, რომელ არს ლექსიკონი, თბილისი, 1949.

სურგულაძე, აბაშიძე, ქართული ისტორიული საბუთები – სურგულაძე მ., აბაშიძე თ., ქართული ისტორიული საბუთები, XVI საუკუნე (ქართლი და სამცხე-საათაბაგო), მისპ, IV, თბილისი, 2016.

ქ. ცხ., II – ქ. ცხ., II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1959.

ღლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები – ღლონტი ა., ქართველური საკუთარი სახელები, თბილისი, 1986.

ჭანტურია, მეგრული სახელები და გვარები – ჭანტურია ა., მეგრული სახელები და გვარები, თბილისი, 2006.

ჯაფარიძე, ქართული ხელოვნებისა და დამწერლობის ახლად აღმოჩენილი უძველესი ძეგლები ქვემო ქართლიდან – ჯაფარიძე ვ., ქართული ხე-

ლოვნებისა და დამწერლობის ახლად აღმოჩენილი უძველესი ძეგლები ქვე-
მო ქართლიდან, ძმ, 20, 1970.

ჯაფარიძე, ართილაყვა, გათხრები დმანისსა და მის მიდამოებში – ჯაფა-
რიძე ვ., ართილაყვა ვ., გათხრები დმანისსა და მის მიდამოებში (1968 წ. მუშა-
ობის წინასწარი შედეგები), სსმამ, II, 1971.

Гаприндашвили, Пустынь, как монастырский ансамбль – Гаприндашвили Г.,
Пустынь, как монастырский ансамбль. Ванис-кваби – пустынь-монастырь, სმბ,
12, Тбилиси, 1988, გვ. 36-52.

Мелитаури, Крепости дофеодальной и раннефеодальной Грузии – Мелитаури
К., *Крепости дофеодальной и раннефеодальной Грузии*, II, Тбилиси, 1971.

**Мепишавили, Цинцадзе, Архитектура нагорной части исторической
провинции Грузии-Шидა Картли** – Мепишавили Р., Цинцадзе В., *Архитектура
нагорной части исторической провинции Грузии-Шидა Картли*, Тбилиси, 1975.

New Findings in Georgian Epigraphy

Summary

Examples of Georgian epigraphy preserved at the Simon Janashia State Museum of Georgia have been investigated in the frame of the project ‘Samples of Georgian Epigraphy from the Depositories of the Georgian National Museum’ (#FR-21-5320) funded by LEPL Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia. The article looks at four more or less known inscriptions kept in the museum and I think the scholarly community will find my interpretation of reading of the inscriptions interesting. The inscriptions are discussed in chronological order.

1. GSM-732, base of a stela (75x75x67 cm), Damblutis Khevi (turn of the 6th-7th cc).

In 1968, a stone base of a stela was discovered in the interior of an early medieval church excavated in the village-site located at Damblutis Khevi, Dmanisi Municipality (archaeologist V. Japaridze). On the top it has a hole for accommodating a stela, and its side – northern facet features a badly damaged three-line *asomtavruli* inscription. The inscription was studied by historian N. Shoshiashvili. According to his reading, the text of the inscription says about having mercy on those who erected the cross. The beginning of the first line of the inscription is damaged; the second line provides a female name ‘Sandukht’, and the inscription reads as follows: [Jesus Christ, have mercy on *someone*] and Sandukht and their children who erected this cross, amen’. The name ‘Sandukht’ is unknown to Georgian onomasticon, while it was popular in Armenia. St. Queen Sandukht, the first Armenian female martyr, was the daughter of King Sanatruk of Armenia and a disciple of St. Thaddeus the Apostle (see: Movses Khorenatsi, ‘History of Armenia’). St. Sandukht is not recognized as a saint of the Chalcedonic church. The turn of the 6th-7th centuries, which is a presumable date of making the base of Dambluti, is the time when the schism between Georgian and Armenian churches was in its final phase. In my opinion, around this period it was still possible to give a Georgian noble woman the name of an Armenian saint, or it can be presumed that the inscription on the base mentions ethnically Armenian Sandukht married to a Georgian nobleman.

2. GSM-292, a hewn stone of the church masonry (96x52x14 cm) with a nine-line inscription; origin unknown (1163).

The beginning of the accurately dated *asomtavruli* inscription is lost. The first surviving word is a female name ‘Tinatin’, which is clearly visible in the copy made by

me. The following part of the inscription is read in the same way as it is in the catalog published in 1953 by A. Bakradze and S. Bolkvadze. In the inscription the donor implores the future owner of the church not to disturb his grave. Presumably, Tinatin was the owner of the church, i.e., a high-ranking secular figure, probably widowed and childless, as there is no mention of a husband or a child in the extant part of the inscription. The inscription is accompanied by an accurate date – the year 1163, which is the period of the reign of King Giorgi III (1156-1185) and as yet the earliest evidence of the name ‘Tinatin’. The inscription on the tympanum of the door of Lisi Tskhrakara (Kareli Municipality, The Ozhora Gorge, presently an occupied territory), dating to the 13th century, mentions a Tinatin along with other names. There is no doubt that ‘Tinatin’, the name of the daughter of King Rostevan of Arabia and the main character of Rustaveli’s ‘The Knight in the Panther’s Skin’, was pretty popular at the time the poem was written (second half of the 12th century).

3. GSM – 680, 681; Vanis Kvabebi, inscription on the tympanum of the door.

The inscription was discovered as a result of the archaeological excavations carried out at Vanis Kvabebi in 1954. It was first published by art historian G. Gaprindashvili. The inscription mentions the grand duke of Tmogvi, whose cryptic name is *Smchm*. The inscription dates to the final years of the thirteenth century – prior to 1283. The huge earthquake which occurred in 1283 destroyed the monastery of Vanis Kvabebi, which means that the church could not have been built following this calamity. From the beginning of the 13th century, successors of Varam, son of Zakaria, the second branch of the Mkhargrdzelis owned the city-fortress of Tmogvi, situated near Vanis Kvabebi and the monastery was also under their ownership. They probably possessed Tmogvi Fortress and the monastery till the end of the 13th, or the beginning of the 14th century, while from the second half of the century rulers of Tmogvi left Javakheti to settle down in Kartli.

Ruins of a domed church were excavated on the territory of Tmogvi Fortress in 1988, which yielded a twelve-line inscription (the inscription is kept at Simon Janashia State Museum of Georgia). The inscription says that the church is dedicated to St. Marine and was built in 1303 by a Saminam. Sources provide no information about a historical person of this name, but he was definitely an owner of Tmogvi Fortress. In my opinion, the ‘Smchm’, documented in the inscription of Vanis Kvabebi and the ‘Saminam’ of the church of St. Marine are the same person. Georgian epigraphic monuments reveal cases when *asomtavruli* and *nuskhuri* graphemes ‘n’ and ‘ch’ are mistakenly written due to their similar outline. I consider that there should be ‘Smmn’ instead of ‘Smchm’ in the inscription of Vanis Kvabebi. Apparently, Saminam is one of the last rulers of the feudal house of Mkhargrdzelis who owned Tmogvi Fortress.

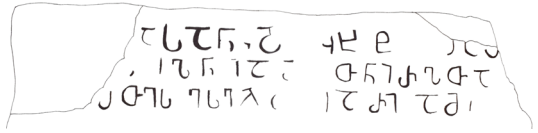

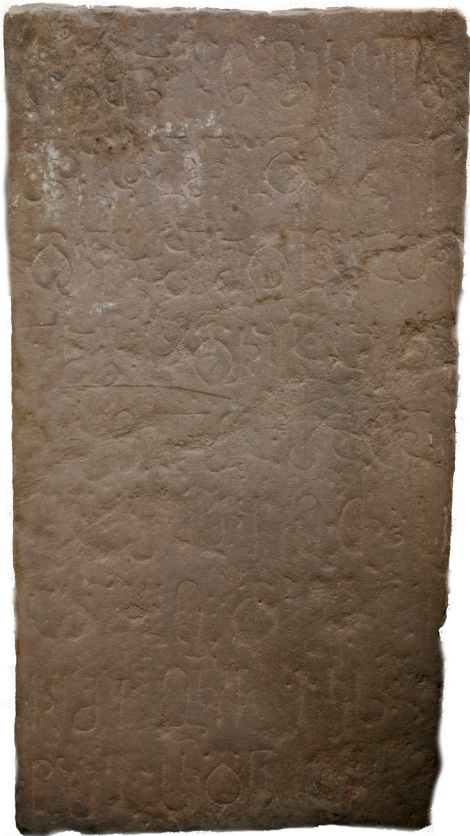
სურ. 1 (Photo 1)

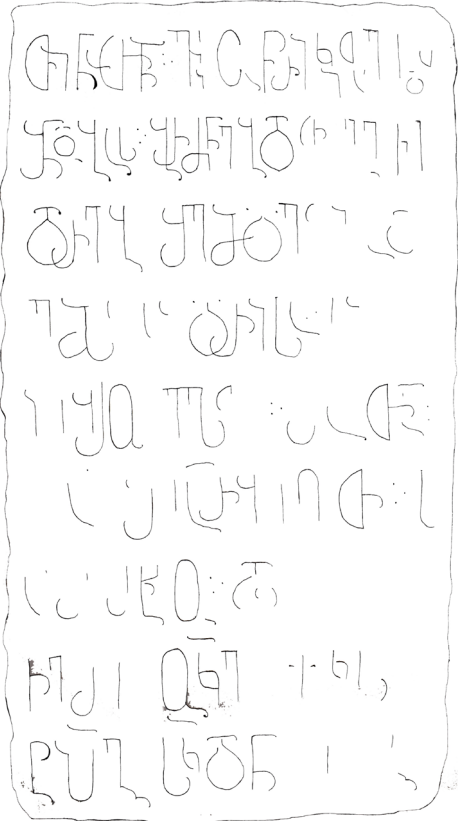
სურ. 2 (Photo 2)

სურ. 3 (Fig. 3)

სურ. 4 (Photo 4)

სურ. 5 (Fig. 5)

სურ. 6 (Photo 6)

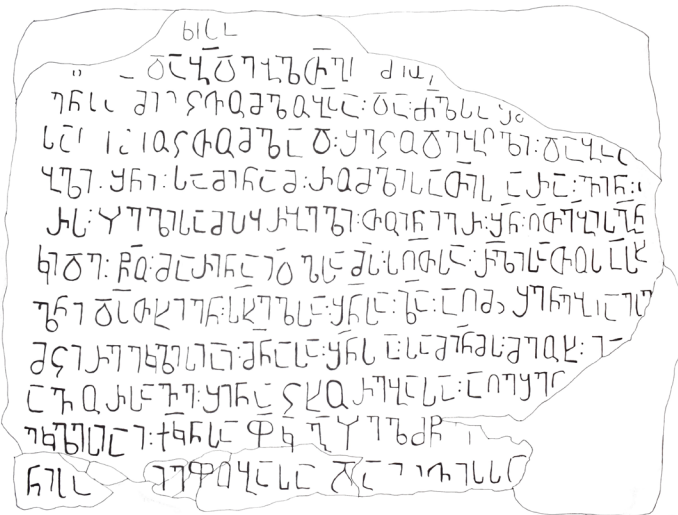
სურ. 7 (Fig. 7)

სურ. 8 (Photo 8)

სურ. 9 (Photo 9)

სურ. 10 (Fig. 10)

ილუსტრაციები:

1. დამბლუტის ხევი, სტელის ბაზა.
2. დამბლუტის ხევი, სტელის ბაზა, წარწერა.
3. დამბლუტის ხევი, სტელის ბაზა, წარწერის მონახაზი.
4. თინათინის წარწერა.
5. თინათინის წარწერის მონახაზი.
6. ვანის ქვაბები, ეკლესიის კარის ტიმპანი წარწერით.
7. ვანის ქვაბები, წარწერის მონახაზი.
8. თმოგვი, წმ. მარინეს ეკლესია, ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან.
9. თმოგვი, წმ. მარინეს ეკლესია, კარის არქიტრავის წარწერა.
10. თმოგვი, წმ. მარინეს ეკლესია, კარის არქიტრავის წარწერის მონახაზი.

Illustrations:

1. Damblutis Khevi, base of the stela.
2. Damblutis Khevi, base of the stela; inscription.
3. Damblutis Khevi, the base of the stela; outline of the inscription.
4. Inscription with Tinatin.
5. Outline of the inscription of Tinatin.
6. Vanis Kvabebi, tympanum of the church door with the inscription.
7. Vanis Kvabebi, an outline of the inscription.
8. Tmogvi, St. Marine Church, view from north-west.
9. Tmogvi, St. Marine Church, inscription of the door architrave.
10. Tmogvi, St. Marine Church, an outline of the door architrave.

სურ. 1, 2, 9 გადაიღო მ. კილაძემ; სურ. 4, 6 – ჯ. ჩხვიმიანი; სურ. 8 – გ. გაგოშიძემ.
წარწერათა ასლები გ. გაგოშიძის მიერაა შესრულებული.

Photographs: 1, 2, and 9 by M. Kiladze; 4 and 6 by J. Chkhvimiani; 8 by G. Gagoshidze.
The Copies of the inscriptions were made by G. Gagoshidze.